

NEWS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

ISSN 2224-5294

Volume 5, Number 303 (2015), 123 – 127

Questions of humanity in playwritings of T.Ahmetzhan**Begmanova B.S., Kozhekeeva B.SH.**bibizhan.begmanova@mail.ru, bekzada61@mail.ru

Kazakh State Women's Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan

Key words: drama, play, dialogue, monologue, literary, mystical motives, the idea, the principle of copyright law, conscience, humanity, wealth, power, love.

Abstract: This article apply analyzes of dramatic works of one of the most outstanding representatives of Kazakh literature, T.Ahmetzhan. Was described the innovations, advanced creative pursuits of dramatist, which were resumed from the point of view of national unity in the Kazakh playwritings after the gaining independence.

In the works of dramatist describe the pattern of life of society, problems of human destiny, situations of spiritual and psychological world of heroes, without overstatement, in pure form.

The literary work is certainly the result of experience and talent of each writer's works. From this perspective, it is needed to emphasize that the author has carefully looked into the problem of today's young people and their most urgent desire to achieve wealth and power by dint of easy ways. The author has achieved great success in describing the behavior and actions of such people.

It was analyzed from the point of view of philosophy, the way how people in order to achieve wealth and power deviate from the right path.

The methodology of research work consists of psychological methods and compares.

The results can be used by students and graduate students of higher educational institutions, and by literary scholars.

Т.Ахметжан драматургиясындағы адамгершілік мәселесі**Бегманова Б.С., Қожекеева Б.Ш.**bibizhan.begmanova@mail.ru, bekzada61@mail.ru

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті қазақ әдебиеті кафедрасының қауым.

проф. м.а. Алматы, Қазақстан

Кілт сөздер: драматургия, пьеса, диалог, монолог, әдебиеттану ғылымы, мистикалық сарын, идея, авторлық ұстаным, ар-оқдан, адамгершілік, тартыс, тағдыр, байлық, билік, махаббат.

Аннотация: Макалада қазіргі қазақ прозасы мен драматургиясында қатар қалам тербеп жүрген белгілі қаламгер Т.Ахметжан пьесаларына талдау жасалынады. Драматург шығармаларына бүгінгі күннің тыныстыршылігін арқау етеді.

Қандай шығарма болсын қоғамдағы өзекті мәселені арқау ететіні айқын. Тәуелсіздіктен кейін туындаған шығармалардың басым белігі де жалпылықтан жалқылыққа, яғни қоғам өмірін, сондағы басты тұлға - адамдар арасындағы тартысты сөз етеді. Шығармадағы кейіпкердердің психологиялық, физиологиялық тартыска түсін тағдыры, өмір сүрудегі әр адам баласының өзіндік ұстанымдарын автор терең сезіммен сипаттай білген.

Әдеби шығарма әрбір қаламгердің жазушылық шеберлігі мен өмірден түйген тәжірибесінің айқын жемісі екендігі даусыз. Бұл тұрғыдан алғанда қаламгер бүгінгі қоғамдағы есіресе, жастар арасында дерті асқынып тұрған мәселе -байлық пен билікке оңай жолмен қол жеткізгісі келетін адамдардың іс-әрекетін бейнелеуде ізденісінің жемісті болғандығын атап айтқымыз келеді. Еңбегіміздің зерттеу нысанына айналған қаламгер шығармаларының қазіргі әдеби үдерістен алатын орны мен оның көркемдік-эстетикалық қуатын айқындау зерттеу жұмысының басты мақсаты болып табылады.

Қаламгер туындыларының негізгі тақырыбы – ар-оқдан, адамгершілік мәселесі. Адамдар арасындағы ұлы сезім – махаббат тақырыбы. Екі ғашықтың ұлы сезімді таза, пәк күйінде сактап қалу жолындағы куресі.

Байлыққа қол жеткізудегі түрлі әрекеттер шығармада тартыс үстінде сипатталады. Драматург қоғамда үнемі таразыға түсетін ар, адамгершілік, жан тазалығы мен байлық пен билікке қол жеткізудегі түрлі амалдарды тартысқа түсіреді. Байлық пен билік жолында адамдардың тұра жолдан таятыны философиялық тұрғыдан талданады.

Жұмыстың әдістемесін салыстырмалы, психологиялық зерттеулер әдісі құрады.

Жұмыстың нәтижесін жоғары оқу орындарының студенттеріне, магистранттарға және әдебиеттанушы мамандарға пайдалануга болады.

Еліміз өзінің тәуелсіздігін алғаннан кейін рухани мұраларымыз ұлттық тұтастық тұрғысында қайта жаңғырып, қазақ әдебиеті тың жаңалықтар мен іргелі ізденистерге толы болды. Соның бірі драматургия саласы. «Драматургияның әдебиеттің өзге салаларынан гөрі, аз кем айырмашылығы оның адамдар жан-дүниесіндегі асқақ сезім мен отты құштарлықты психологиялық тұрғыда кісінің жан күйзелісімен ұштастырып, өмір мәселелерін барынша шынайы суреттеуінде». Бұл тұрғыда драматургия жанры өз қызыметін толығымен атқарып келеді. [1. 328 б].

Әрбір жанрдың өзіне тән қындығы болатыны белгілі. Драматургия жанры да «қыннан қыстырылатын» жанрдың бірі. Бұл жайында ұлы суреткер М.О.Әуезов: «...қын жанр, ең жауапты жанр – драма жанры» деп атап айтқан. Қындығы мен жауапкершілігі мол драматургия саласы жоғарыда айтылған талаптарды негізге ала отыра дамып келеді. [2.]

Проза мен драматургия жанрында қалам тартып жүрген белгілі жазушы-драматург Т.Ахметжанның «Екі жүрек» атты екі актілі драмасы философиялық ойға құрылған шығарма. Пьесаның негізгі идеясы өмірдің маңыздылығы тек байлықпен өлшенбейтіндігін алға тартады. Драматург шығармасында бақытты тек байлық деп ұфатын жандардың өмірін тартыс үстінде суреттеген. Шығармадағы психологиялық хал-жағдай, әрекет, қарым-қатынас басты кейіпкерлер Айнұр мен Төлештің іс-әрекеттері арқылы көрініс табады. Пьесаның «Екі жүрек» деп аталауы екі жүректің иелері болған басты кейіпкерлер Төлеш пен Айнұр арасындағы махаббат пен байлықтың тартысқа түсінен көрінеді.

Айнұр мен Төлештің шаңырақ көтеруі, жас жанұяның тіршілік тауқыметін тартуы, әлдекімдердің көмегімен байлыққа белшесінен батуы, байлықтың әсерінен тұра жолдан аласып барып, дұрыс жолды таңдауы – шығарманың психологиялық тартысқа құрылғандығын көрсетеді.

Екі актілі шығармада кейіпкердің өрлеу жолдары тікелей шым-шытырық тартысқа басталар сәттен бастап бөлімдерге бөлініп, такырыптар қойылған. «Рұқсат сұрау», «Жақанның үйі», «Базарда», «Байлық сұрау», «Той», «Төлештің кабинеті», «Көшеде», «Төлештің вилласы», «Банкет», «Айнұрдың бөлмесі», «Төбелес», «Байлықпен қоштасу» деп бөлінген шығарма сюжеті композициялық құрылымы жағанан сәтті қилюластырылған. Әр тақырыпта драматург Айнұр мен Төлешті тікелей тартыс үстінде әр қырынан танытады.

Драматург пьесаға бүгінгі күннің тыныс-тіршілігін арқау етіп, барлық оқиғаның негізгі түйінін Тұктіқолға байланыстырып отырады. Кейіпкердің аты да оқиға желісінің маңызын арттыра түсін. Бақыт та, байлық та Тұктіқолдың колында. Тұктіқол алдына жылап келген Айнұрдың өтінішін бірғана шартпен орындаиды. Байлыққа белшесінен батқан Төлештің мінезі өзгеріп кетеді. Автор Тұктіқолды жұмыр басты пенденің дүние, байлықтың алдында әлсіздігін көреген көзбен тани білген кейіпкер ретінде бейнелеген.

Тұктіқол. Жақсы, ертеңнен бастап дастарқаның асқа толады. Не ішем, не кием демейсін. Дәүлеттің тасиды. Күйеуің жүрт алдында жарқырап жүреді. Қыз-келіншектер сенің асыл бұйымына қызыға да қызғана қарайтын болады. Бірақ бір нәрсені ескертейін, қызыым. Бұдан былай күйеуінің жүрек дүрсілін ести алмайтын боласың. Осыған келісесің бе?

Айнұр. (Ойланbastan) Келістім! [3.267 б.]

Бұл үзіндіде автор Тұктіқол іс-әрекеті арқылы дүние-байлық жолында адам баласының өзгеретін астамшылық мінезін танытқысы келген. «Бұдан былай күйеуінің жүрек дүрсілін естімейсің» деп шарт қою арқылы өмірдің бұраланы көп жолында Төлеш те басқа пенделер секілді адамдың қасиетін байлыққа айырбастап жіберетінін айтқысы келген. Драматург екі жастың арасындағы махаббат сезімін жүрек лұпіліне тенеуі сәтті шықкан көрініс. Екі жастың арасындағы махаббат кіршікіз, таза, пәк. Осы қасиетті драматург жүрекпен байланыстыра қолданған. Төлештің жүргегінің лұпілі шын мәнісінде Айнұрга деген таза сезімнің, тұрақты махаббаттың

символы. Сондыктан ақша, байлық, билік араласқан жерде махаббаттың жоғалатынын ен байлық пен шексіз биліктің иесі – Тұктікол арқылы танытып отыр.

Пьесада Тұктікол – өмірден көргені мен көніліне түйгені мол кейіпкер ретінде суреттелген. Басты кейіпкер Төлеш қол жеткізген билік пен байлықтың барлығы да Тұктіколдың бұйрығымен жасалынған дүние.

Ата-анасынан ерте айырылып, аға-женгесінің қолында жүрген Төлеш жоқшылықтың зардабынан құтылудың бір жолы – мол байлыққа қол жеткізу деп түсінеді. Пьесаның прологында драматург ұлken өмірді қол ұстасып бірге бастауға сөз байласқан екі жастың кіршіксіз таза көнілін Төлештің Айнұрға деген махаббатынан танытады. Автор Төлештің алдағы өмірін Шыңға ұмтылған мінезімен байланыстыра суреттейді.

Шығарма прологында алдағы уақытта Төлеш пен Айнұрдың өмір жолдары қалай құрылғатынын екеуінің диалогынан тануға болады.

Төлеш: Сонау найзадай шанышылған шыңың басына шығайықшы, Айнұр!

Айнұр: (Жігіттің иығына басын сүйеп). Қойшы, Төлеш, басым айналып тұр.

Төлеш: (қайтадан біік шыңға көзін қадап.) Шіркін, шың басына шықканға не жетсін?! Етекте жүрсөн көптің бірі ғанасың. Жаным, мен үнемі биіктен көрінсем деп армандаймын. Бай болсам... Депутат болсам... Премер-Министр болсам... Сені үлде мен бұлдеге орасам... (пауза). Қайтсем де осы ойымды жүзеге асырамын. [3.259 б.]. Бұл эпизодтан байлық пен билікке қол созған Төлеш мінезін танысақ, керісінше, Айнұр мінезінде салмақтылық бар. «Қайтсем де осы ойымды жүзеге асырамын» деп адасқан Төлешке ілескен Айнұр пьеса сонында адамдық қасиетін сақтап қалған ірі тұлға ретінде көрініс табады. Бұл қасиеттің Айнұр бойынан табылуына тағы бір себеп – байлыққа қол жеткізіп, малынып отырған Айнұрға көмек сұрап жалынған өзімен аттас кейіпкер – екінші Айнұрдың жолығуы. Драматург басты кейіпкердің бойындағы адамшылық қасиетін танытудың осы жолын сәтті пайдаланған. Бір кездері өзінің де көрген қыншылығын еске түсіру арқылы өзінің де байлықтан басқаны ұмтылып, тұра жолдан тайқып бара жатқандығын түсінеді.

Драматург кейіпкердің адамгершілік, адамшылық қасиеттері мен бизнес жолындағы шектен тыс пысықтығын пьеса барысындағы тартысты сөттерде танытып отырады. Басты кейіпкер бойына екі тұрлі мінезді сыйғыза суреттеген драматург Төлеш образы арқылы байлық жолында күрестің салмағын арттыра түскен.

Драматург кейіпкерлердің портретін мінезі мен ішкі жан-дуниесіне сәйкес тікелей іс-әрекеттерімен ашып отырады. Пьесадағы басты кейіпкерлер Төлеш, Айнұр, Құлтәй, Тұктіколдардың болмысынан бақыт пен байлықты таразыға салған мінездерін танысақ, Тұз, Дулат, Капалақ, Жақан, Алдияр іс-әрекеттерінен опасыздық пен сатқындықты көреміз.

Шығармада мистикалық сарын байқалады. Басты кейіпкерлердің бірі Тұктіколдың байлыққа екі жастың сезімін айырбастауы немесе шығарманың «Байлықпен қоштасу» бөліміндегі Айнұрға «Бұл дүние – бермесен – алмайсың» деген заңға бағынады. Дүниенің жарығын қиынна тұра келеді, айым! Көзінді бересің! Келіссің бе, осыған?» деп шарт қоюы фольклор жанрындағы мистикалық сарынның желісін танытады. Жақсылықты тек бір нәрсенің өтеуімен жасайтын Тұктікол болмысында ертегідегі тасжүрек кейіпкерлердің бейнесін көресіз.

Драматург психологиялық драматизмі күшейту мақсатында Айнұрдың «Жер, мен ауыртпалықты көтере алмадым. Сен көтер» деп жеті рет айтқызатын» әжесін еске алуы да шығарма тартысын терендете түседі. Қазақ халқы ертеден ырым, наным-сенімді ұстанып, өз қажетіне қарай қолданып та отырғандығын ескерсек, автор позициясында сол қағиданы Айнұр мен Төлеш басына түскен ауыртпашилықтың салмағын арттыра тұсу үшін қолданыс тауып отыр. Адам санасын бір сәт алдарқатып, өзіне сенімділік ояту мақсатында қолданыс тапқан бұл ырым пьеса сюжетіне психологиялық реңк береді. Күн көріс қамы қындалап, тығырықтан шығудың жолын таппаған кейіпкерлер арасындағы тартысты терендете түседі. Шығарманың эпилогында берілген бұлақ сылдыры мен сайраган бұлбұл құс Айнұр мен Төлеш өмірінің мамыражай өмірін танытады.

Драматург пьеса сонын Төлеш пен Айнұр пікірімен аяқтауы да пьеса тақырыбының мазмұнын аша түскен.

Төлеш. Айнұр, мен енді анау шың басына шығуға құмартпаймын.

Айнур. Өйткені ол биіктө мәңгі мұз бен жалғызыдақтан басқа ештеңе жоқ» деп түйіндеуі өмірдің барлық жақсылығы тек байлықта емес екендігін, қарапайым адам болып жүріп те адамшылық қасиетті биік ұстауға болатындығын танытқысы келген. Байлық, билік ұстемдік алған жерде кіршіксіз сезім мен махаббат әлсірейтіндігін табиғатпен егізделеп бейнелеп отыр. Шың басындағы мұз авторлық ұстанымды айқынданай туседі. Пьеса адамның өз арымен, шындықпен бетпе-бет келуі арқылы адалдықты, адамдықты паш етеді.

Т.Ахметжанның келесі драмалық шығармасы – «Сұлу мен суретші» атты екі актілі психологиялық туындысы. Бұл драмалық шығарма осы тақырыппен повесть болып жарық көрді. Автор пьесаны повестегі негізгі идеяны ұстана отырып, сахнаға бейімдеп жазып шыққан. Әдетте, проза жанрындағы талаптардан драматургия жанрының ерекшелігі – көркем шындықты ерекше тәсілдерімен шиеленіскең тартыстар желісіне жинақтап, оқиғаға қатысатын кейіпкерлер сөзі мен іс-кимылға құрылатындығында. Автор «Сұлу мен суретшіні» драматургия жанрының талаптарына сай жазып шыққан. Прозалық шығармаларда негізгі оқиғаға түсініктеме ретінде экспозиция, эпилог, пролог тәсілдері қолданылып жатса, драматург бұл шығармасын реплика арқылы яғни, басты кейіпкер – суретшінің сөзі арқылы дамытып отырады. Оқиға желісі монолог (суретші сөзі), диалог (суретші мен сұлу сөздері) арқылы өрбиді. Шығармадағы «Махаббат мұнарасы» эпизоды суретші мен сұлудың махаббатының символы. «Пенделік кірінен арылып, жан дүниесіне тек қана махаббат пен мейірім тұнған жандарға» [3.230б.] ғана айқара жол ашылатын «Махаббат мұнарысы» сұлу мен суретшіге де көрініп еді. Драматург отбасылы бола тұра, махаббаттың кездестірген сұлудың жан дүниесінің кіршіксіз тазалығын танытқысы келген сияқты. Ұлы махаббат сезімінен туындаған суретшінің «Ай мен Ару» әлемге танымал болды. Махаббаттың жемісі адам жандуниесінен туындағының секілді автор әлемге танымал болған картина арқылы махаббат ұлылығын танытқысы келген сияқты. Пьесада романтикалық сарын бар. Адам қиялышан туындаған дүние тек сағым болып көзге елестейтін болса, автор «Махаббат мұнарасын» да бір-біріне ессіз ғашық болған екі жастың қиялыша құра білген. Қиялмен жасап алған мұнарының екеуіне ғана көрініп, қайта жоқ бол кетуі алдағы оқиға желісін аңғартып тұр. Драматург суретшінің сұлуга деген кіршіксіз махаббатының сағымға айналарын деталь арқылы шеберлікпен суреттей білген.

Жаңбыр шығармада психологиялық фон беріп тұр. Бірін-бірі шын сүйген сұлу мен суретшінің бірге бола алмайтына табиғат-ананың да жандуниесі жылап, жаңбыр бол төгіліп жатқан секілді.

Пьесаның бірінші бөлімі тек сұлу мен суретшінің махаббатына арналса, екінші бөлім осы махаббаттың символына айналған «Ай мен Ару» картинасы мен оның айналасындағы кейіпкерлердің тартысына құрылған.

Пьесаның екінші бөлімінде тартыс картина авторы ретінде әлемге танымал болған қожайын мен оның төнірегіндегілер. Пьесаның повестен бір ерекшелігі – кейіпкерлердің саны мен солардың төнірегінде ербитін оқиға желісінде. Атақты картинаның авторы ретінде сұхбат беріп отырған қожайынның сезінің аяғын тыңдамай, бөле берген журналист іс-эрекеті шындықтың елшісі бейнесін танытады. Драматург журналист сұрақтары арқылы психологиялық тартысты күштейте түсken. Адам бойындағы ұлы талантқа жалғандықтың жүрмейтіндігін қожайын, журналист, суретші ушеуінің пікір-таласы арқылы дамытып отырады.

Автор пьеса сонында махаббаттың мәңгіліктігін сұлу мен суретшінің кездесуінен аңғартқысы келген сияқты. Шығарманың финалы да ерекше көрініс тапқан. Сұлу мен суретші сол баяғы өздері қоштасқан әуежайда қайта табысты. «Махаббат мұнарасын» іздең шыққан қос ғашықтың іс-эрекеті арқылы автор махаббат сезімінің ұлылығын паш етеді.

Корыта айтқанда, қазақ әдебиетінің проза, драматургия жанрында қатар қалам тербеген қаламгер туындылары бүгінгі күннің өзекті мәселеісін көтеруімен де оқырман қауымның ыстық ықыласына бөленуде.

ӘДЕБІЕТТЕР

[1] Қазақ әдебиетінің тарихы. 10-томдық ұжымдық монография. – Алматы: Қазақпарат, 10-том, 2006. – 576 б.

[2] Өуезов М. 50 томдық шығармалар жинағы. – Алматы: Ана тілі, 1995. – 272 б.

[3] Ахметжан Т. Шығармалар жинағы. – Алматы: Жалын, 2006., I том, 288 б.

REFERENCES

- [1] *The History of Kazakh literature*, 10-volume edition of the monograph. 2006, 576 (in Kaz.).
- [2] Auezov M. is 50. *Collection of works*, 1995, 272 (in Kaz.).
- [3] Akhmetzhan T. *Collected Works*, A. Zhalyн, 2006, Volume 1, 288 (in Kaz.).

**Вопросы человечности в драматургии Т.Ахметжан
Бегманова Б.С., Кожекеева Б.Ш.**

bibizhan.begmanova@mail.ru, bekzada61@mail.ru

Казахский Государственный Женский Педагогический Университет. Алматы, Казахстан

Ключевые слова: драматургия, пьеса, диалог, монолог, литературоведение, мистические мотивы, идея, принцип авторского права, совесть, человечность, богатство, власть, любовь.

Аннотация: в данной статье применяется анализ драматических произведений одного из выдающихся представителей казахской литературы, Т.Ахметжан. Расскрываются новшества передовые творческие поиски драматурга, которые были возобновлены с точки зрения народного единства в казахской драматургии после обретения независимости.

В произведениях драматурга описываются жизненная картина общества, проблемы человеческой судьбы, ситуаций духовного и психологического мира героев, без прекрас в чистом виде.

Литературное произведение это безусловно плоды жизненного опыта и писательского таланта каждого литератора. С этой точки зрения хочется подчеркнуть что автор тщательно всмотрелся в проблему нынешнего молодежи и их наболевшие желания достичь богатства и власти легкими путями. Автор достиг больших успехов описывая поведения и действия именно таких людей.

Основной целью исследовательской работы является определение значимости произведений писателя, художественно-эстетической монди и роль писателя в литературном процессе. Основными темами работ драматурга являются – гордость, человечность. Продвигается тема о добром и святом чувстве – любви. Описываются персонажи которые подвергли себя мучению в поиске большой идеальной любви и борьба двух влюбленных за сохранение высоких чувств в чистом и искреннем виде.

В произведениях драматурга характеризуются действия и поведения людей в целях достижения богатства. В произведениях описываются жизненная картина общества, проблемы человеческой судьбы, ситуаций духовного и психологического мира героев без прекрас, в чистом виде. Мы это можем воспринимать как самостоятельная позиция и его писательская разносторонность.

Анализируется с точки зрения философий, то как люди в целях достижения богатства и власти блуждают с правильной пути.

Методология исследовательской работы состоит из сопоставительных и психологических методов.

Данный научный труд может быть полезным для студентов и магистрантов высших учебных учреждений и литературоведов

Begmanova B.S.

Kazakh State Women's Pedagogical University. Department of Kazakh literature, PhD, a.r. assots.prof., Almaty, Kazakhstan, bibizhan.begmanova@mail.ru.

Kozhekeeva B.SH.

Kazakh State Women's Pedagogical University. Department of Kazakh literature, PhD, a.r. assots.prof., Almaty, Kazakhstan, bekzada61@mail.ru

Поступила 19.07.2015 г.